

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ”

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՐԱԶԵԱՅ ԱՃԱՌԻԱՆ — ԵՐԵՎԱՆ — 1955, էջ 655

Հին յունարենի բարբառները կը բաժնուրին չորս գլխաւոր ճիւղերու: —

(Ա) Յոնական — աղղրկական,

(Բ) էոլիական կամ հրախարակական,

(Գ) Աքէնական,

(Դ) Տորական (կամ արեւմտեան):

Յոնական և աղղրկական ճիւղերը այնքան կը նմանին իրարու, որ պէտք է ընդունինք թէ նախապէս մէկ էին: Յոնական բարբառը գործածական էր Փոքր Ասորի Տոտեգապոլսոյ մէջ՝ Միլիթ, Եփեսոս, Սամոս, Քիոս. Կիլիկիական կղզիներու մէկ մասին մէջ՝ Փարոս, Թասոս, Նաքսոս, Կեոքս, Ե. բեա կղզիին և մինչև Իտալիա սփռուած բազմաթիւ գաղութներու մէջ: Յունաստանի մայր ցամաքի վրայ չկայ: Այս բարբառով գրականութիւնը կը սկսի Ն. Ք. 7րդ. դարուն. Նշանաւոր է Հերոդոտը (482—425): Յունան, ըլլալով Յունաստանի ամենաքաղաքակիրթ մասերէն առաջինը, իր լեզուն ալ պարտադրած է շրջակայ բոլոր քաղաքներուն և նայնիսկ Աղղրկային:

Աղղրկական բարբառը՝ Աքէնքի և ամբողջ Աղղրկայի լեզուն է. ծանօթ է արդէն 7րդ. դարէն, բազմաթիւ արձանագրութիւններով և աւելի յետոյ ճոխ գրականութեամբ մը. այնպէս որ, յունական բոլոր բարբառներէն ան ամենէն ծանօթն է: Լեզուաբանական աշխատութիւններու մէջ յիշուած յունարէն բառերը սովորաբար այս բարբառէն առնուած են:

Յոնական բարբառի հետ որոշ նմանութիւն ունի աքէնական բարբառը, որ առաջ ընդարձակ տարածութիւն ունէր, քայքայ

վերցուեցաւ, անհետացաւ և տեղի տուաւ տորական բարբառին: Իր միացորդներն են արկատեանը, պամփիլիականը և կիպրականը: Այս բարբառներով ունինք զանազան արձանագրութիւններ: Թէն կիպրական բարբառով եղած արձանագրութիւնները Ն. Ք. 4րդ. և 5րդ. դարերը չեն անցնիր, բայց գրուած են ուրիշ այբուբենով մը, որ վանկային է և առանձնապէս հետաքրքրութիւն կը չարժէ:

էոլիական ճիւղը կը պարունակէ երեք գլխաւոր բարբառներ՝ թեսալացիներու, պէոպոնիականներու և Լէսպոսի և Փոքր Ասորի էոլիական քաղաքներու բարբառները: Լեսպոսի բարբառը գրականութեան բարձրացաւ Ն. Ք. 7—6րդ. դարերուն, տեղացի երկու բանաստեղծներու գրչին շնորհիւ, և դարձաւ էոլիական գրական բարբառը: Պէոպոնիականը գրի տոնուեցաւ 5րդ. դարուն. թեսալականը և պէոպոնիականը յայտնի են մանաւանդ արձանագրութիւններով. պէոպոնիական արձանագրութիւնները Նշանաւոր են տեղական արտատառութեան ճշգրիտ գրութեան կողմէն:

Այս երեքէն անջատ կը մնայ տորական ճիւղը, որ յունական նոր գաղթականութեան լեզուն է և իր մէջ ալ գանազան տարբերութիւններ կը ներկայացնէ: Այս խումբին կը պատկանին Լաոնիան, Միսոսիան, Արգոսը, Կորնթոսը, Մեկարան, Կրետէն, Նիքիոսը, Էտոլիան, Փոկիան և ասոնց գաղթականութիւնները, ինչպէս Կորնթիան, Սիրակուսան, Տարենտին, Հերակլիան, Սիկիլիան և այլն: Այս բարբառը ծանօթ է գլխաւորապէս արձանագրութիւններով. որոնց կարեւորագոյններն են՝ Կրետէնի մէջ՝ Գորալիի օրէնքը, Տիլֆեան արձանագրութիւնները՝ Ն. դարէն սկսելով, և Ողիմպոսի արձանագրութիւնները: Կրական գործերը քիչ են և լաւ չեն պահած բարբառը:

Յոն գրականութեան ամենաամենաինքնուրուագրութիւններն են Լամբրոսի Իլիականը և Ողիսականը, որոնք յունական ոչ մէկ բարբառի հետ նային են. ընդհանուր երեւոյթը յոնական է, քայքայ հին հիւրը էոլիական է, որու հնագոյն ձևերը աւանդաբար պահած է: Տես A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, 5րդ. հրատ., Paris, 1938; — E. Schwyzler, *Griechische Gram-*

matik, München, I, 1934-1939, II, 1949; — J. B. Hofmann, Etymologisches Wörterbuch des Griechischen, I, München, 1949; — E. Boisacq, Dictionnaire étymologique de la langue grecque, 4րդ հրատ., Heidelberg, 1950; — P. Chantraine, Grammaire homérique, Paris, 1942; — M. Lejeune, Phonétique Grecque, Paris, 1947; — J. Humbert, Syntaxe grecque, Paris, 1946; — A. Thumb - E. Kieckers, Handbuch der griechischen Dialekten, 8. հրատ., I, Heidelberg, 1932; — C. D. Buck, Introduction to the study of the greek dialects, 8. հրատ., Boston, 1928:

Պատմական շրջանին, բոլոր յոյն բարբառները միացան և անոնց խառնուրդն են. Ք. 4րդ դարուն յառաջ եկաւ զօյնէ կոչուած ընդհանուր յունական լեզուն՝ ազգիկեան հիմով և յոնիական ազգիցութեամբ: Տեղական բարբառները քննուեցան իրարու ետեւէն: Աւելի վերջ, այս ընդհանուր լեզուն նորէն բաժան բաժան ըլլալով, երեան եկան արդի յունական բարբառները, Թ. Ք. շուրջ 500 թուին: Տես A. Thumb, Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus, Strasburg, 1901:

Նոր յունաբէնի հնագոյն յիշատակարանն է նոր կտակարանը, որ կը ներկայացնէ ճիշդ ժողովուրդի խօսած լեզուն: Բնականաբար յունաբէնը հին յունաբէնի արուեստական նմանողութիւնն է. նմանապէս արդի գրական յունաբէնը, որ կը սկսի ԺԶ դարէն, ըստ կարելւոյն արուեստականօրէն կը մօտեցուի նոր կտակարանի յունաբէնին, հետեանալով ժողովրդական բարբառներէն: Տես A. Mirambel, Grammaire du grec moderne, Paris, 1949; — M. Triandaphylidis, Grammaire du grec moderne (յունաբէնով), I, Athènes, 1938; — A. Mirambel, Les «états de langue» dans la Grèce actuelle (Conférences de l'Institut de Linguistique, V, 1938); — L. Roussel, Grammaire descriptive du roméique littéraire, Paris, 1922; N. Bachtin, Introduction to the Study of Modern Greek, Cambridge, 1935; — A. Thumb - Kalitsumakis, Grammatik der neugriechischen Volkssprache, 8. հրատ., Berlin, 1928; — P. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt, Vienne, 1905; —

H. Pernot, Etude de linguistique néohellénique, 3 հատոր, Paris, 1907; — C. Hoëg, Les Saracatsans, 2 հատոր, Paris, 1920-26; — H. Pernot, Introduction à l'étude du dialecte tsakonien, Paris, 1934; — A. Mirambel, Etude descriptive du parler maniote méridional, Paris, 1929; — G. H. Blanken, Introduction à une étude du dialecte grec de Cargese (Corse), Leide, 1947: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 72-3:

Ը. — Լիւրիկական ճիւղ: — Լիւրիկացիները կամ Իլլիրացիները առեւտք մեծ տոհմ մըն էին: Անոնց նախահայրերիքն էր Արեւելեան Դերմանիսն, ուր կը բնակէին մինչև Ն. Ք. 500 թուականը: Անոնք հասած էին մինչև Պալթիկ ծափի եզրերը և նոյնիսկ պալթիկ բառը իլլիրական baltoս ճճահիճօ բառէն կը ծագի: Ապա անոնք եկան Դանուբի վերին հովիտը՝ Պաննոնիա երկիրը: Այստեղէն, Ն. Ք. 1000 թուականին տարածուելով անոնք հասան մէկ կողմէն Ալպեան լեռները և միւս կողմէն Ադրիական ծովու երկու երեսներով՝ Տալիաթիա, Սերպիա, Ալպանիա, Եգիրոս, և մինչև Մակեդոնիա և Յունաստան: Տես Jokl, Illyrer յօդուածը Reallexikon der Vorgeschichte-ի մէջ: — H. Krahe, Die alten Balkanillyrischen Geographischen Namen, Heidelberg, 1925; — Նոյնը՝ Lexicon altillyrischer Personennamen, Heidelberg, 1929; — J. Pokorny, Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrer, Leipzig, 1938; — Eissfeldt, Philister յօդուածը Pauly-Wissowa-ի Realencycl-ի մէջ: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 73:

Պատմական շրջաններուն, Լիւրիկական տոհմէն յայտնի են հետեւեալ ժողովուրդները. —

1) Վենեսայիներ՝ Ադրիականի ափին. հրախալին Խալիոյ մէջ: Հերոդոտ զանոնք կը յիշէ իբրեւ իլլիրական ժողովուրդ: Անոնց լեզուն յայտնի չէ, բայց վերջերս զանազան արձանագրութիւններ գտնուեցան վենետիկի և Բատուայի շրջաններուն մէջ, անձանօթ լեզուով մը՝ որ թէև չէ մեկնուած, բայց կը թուի թէ հնդիրոպական ընտանիքին կը պատկանի և հին վենետիկահերոս լեզունն է: Արձանագրութիւններու ծաւալէն կարելի է եզրակացնել նաև որ

վհենտացիները բռնած էին ամբողջ հիւսիսային Իտալիան, մինչև Թրիոյ և Ալպեան լեռները: Այս ժողովուրդի ժառանգորդներն են արդի վհենտիկցիները, որոնք կը խօսէին առանձին իտալական բարբառով մը՝ որուն առանձնայատկութիւնները կը վերագրէին հին վհենտացիներու լեզուին:

2) Մետապոլիցներ և հապիզեցիները, որոնք զանազան ուրիշ ցեղերու հետ կը բնակէին Իտալիոյ հարաւային ծայրը՝ Կալապրիա և Ապուլիա գաւառներու մէջ, Յոնիական և Ադրիական ծովերու եզերքը, և հաւանաբար Ն. Ք. Յրդ. դարուն գաղթած են Ադրիականի միւս երեսէն: Մետապոլիցներու լեզուով ալ գտնուած են բազմաթիւ արձանագրութիւններ, բայց առկա են չհին մեկնուած: Իտալիոյ Picenum (Samnium) գաւառին մէջ գտնուած են նոյնպէս խումբ մը արձանագրութիւններ՝ որոնց լեզուն անձանթ է, բայց որոնք ցոյց կու տան որ Ադրիականի ամբողջ արեւմտեան եզերքը բնակուած էր Իլլիրական ցեղերով: Դժբախտաբար, Ադրիականի արեւելեան փերան վրայ՝ Իլլիրիոյ, Սերպիոյ և Եպիրոսի մէջ ոչ մէկ արձանագրութիւն գտնուած է: Կան միայն յատուկ անուններ, որոնց վրայ հիմնուելով, գիտունները կ'ուզեն հաստատել ցեղի նոյնութիւնը:

Պատմական շրջանին, Իլլիրացիները բուրովին անհետացան, Իտալիոյ մէջ լատինացեան և այսօր կը խօսին իտալական բարբառներով: պաշտօններուն մէջ անոնք սլաւացան, ինչպէս Տալմաթիոյ և Սերպիոյ մէջ, և մասամբ ալ յոյն գարձան, ինչպէս Եպիրոսի և Մակեդոնիոյ մէջ: Տես R. S. Conway, J. Whatmough, S. E. Johnson, *The Praeitalic Dialects of Italy*, Յ հատոր, London, 1933; — Bonfante, *Bull. Soc. Lingu.* XXXVI (1935), էջ 141-154; — Whatmough, *Harvard Stud. in Class. Phil.*, XLVIII (1937), էջ 181-202; — M. S. Beeler, *The Venetic Languages*, Univ. of California, Public. in Linguistics, հատոր IV, թիւ 1, Berkeley, Los Angeles, 1949; — H. Krahe, *Das Venetische, seine Stellung im Kreise der Verwandten Sprachen* (Sitz. Berichte Heidelb. Akad.), 1950; Տես A. Meillet & Marcel Cohen, *L. M.*, էջ 73:

Բայց Պալքաններու մէջ գոյութիւն ունի

առանձին ցեղ մը, որ հակառակ հոգովէական, յունական և թրքական տիրապետութիւններուն, մինչև այսօր ալ իր ազգային գոյութիւնը և լեզուն պահած է: Այդ ալպանական ժողովուրդն է: Ալպանացիները կը բաժնուին երկու մասի՝ Գեղա և թուրքականները մահմետական են և կը բնակին հիւսիսային Ալպանիոյ մէջ, իսկ երկրորդները յունադաւան քրիստոնեաներ են որոնք կը բնակին հարաւային Ալպանիոյ մէջ, Այս երկուքը ունին ուրոյն բարբառներ, որոնք սակայն իրարմէ շատ տարբեր չեն: Ալպաններէնը լեզուած է բազմաթիւ լատինական, իտալական, սլաւական, յունական և թրքական փոխառութիւններով: Մասնաւորաբար առաջինները այնքան շատ են, որ կ'ուրոյն առած են ուսմանական կերպարանք: Ըստ այսմ, զանազան լեզուաբաններ զանազան կարծիքներ յայտնած են ալպաներէնի մասին: Դժբախտաբար, այս լեզուն ոչ մէկ հին յիշատակարան ունի և միայն 17րդ. դարուն մտաւ գրականութեան մէջ: 1635ին կազմուած է առաջին ալպաներէն բառարանը: Կան մի քանի բնագրեր 17րդ. դարէն: Կիրառւով Մէյեր քննելով այս լեզուն, եզրակացուց թէ ան հնդեւրոպական լեզուախումբի մէջ առանձին ճիւղ մը կը կազմէ և հին լիւրիկեան լեզուի միակ ժառանգն է: Ծառերը սակայն այս միութիւնը չեն ընդունիր և հին լիւրիկերէնն ու վհենտներէնը առանձին կը նշանակեն, ինչպէս ալպաներէնն ու մետապիլերէնը: Տես Brugmann, *Abrégé*, էջ 4; — Weigand, *Albanerische Grammatik*, Leipzig, 1913; — A. Stratico, *Manuale di Letteratura albanese*, Բ. հրատ., Milan, 1928; — M. Roques, *Recherches sur les anciens textes albanais*, Paris, 1932; — N. Joke, *Albanisch jugoslawische Geschichte der idg. Sprachw.* W. Streitbergի մէջ, Berlin, 1917, II, 3, II, էջ 109; — Նոյնէն՝ *Albanesisch jugoslawische M. Ebertի Reales der Vorgeschichteի մէջ*; — S. E. Mann, *A Short Albanian Grammar*, London, 1932; — Նոյնէն՝ *An Historical Albanian-English Dictionary*, London, 1948; — L. Bonafante, *Transactions of the Philology. Assoc.*, 1882-1884, էջ 492: Տես A. Meillet & M. Cohen, *L. M.*, էջ 73:

թ. — Իսալական ճիւղ: — Այս ճիւղը բաժնուած է երկու մասերու՝ լատինական և օսկեան — օսկերիական: Բոլորին ընդհանուր հայրենիքը եղած է արդի Պոնտական. առաջին գաղթող խումբը եղած է լատինականը, որուն հետեւած է օսկեան — օսկերիականը: Իտալիան այդ շրջանին բնակուած էր գանազան ժողովուրդներով, ինչպէս՝ Էտրուսկները, վենետացիները, մետապոլիտները եւայլն: Նոր գաղթողները հաստատուեցան իտալոյ գանազան կողմերը: Լատինները հաստատուեցան Լացիումի մէջ, որ Հռոմի շուրջը փոքրիկ երկրի մէջ էր: Լատիններուն մօտիկ ցեղակից էին Ֆալսկները, որոնք կը բնակէին Էտրուրիայի հարաւային կողմը. ասոնց լեզուով գտնուած են քանի մը արձանագրութիւններ, որոնց լեզուն շատ կը նմանի լատիներէնին: Լատիններուն մերձաւոր ցեղակից էին նաեւ սիկուլացիները, որոնք կը բնակէին Լացիումի հարաւը և ապա գաղթեցին Սիկիլիա կղզին: Ասոնց լեզուով Սիկիլիոյ մէջ արձանագրութիւն մը գտնուած է, որ տակաւին մեկնուած է:

Հին առեւտուածք տարածք գտաւ օսկեան — օսկերիական ճիւղը, որ բաւական տարբեր է լատինականէն. ան գրաւեց Լացիումէն և Էտրուրիայէն դէպի արեւելք և հարաւ գտնուող բոլոր հողամասերը: Օսկերիացիները իրենց բնակութիւնը հաստատեցին Ապենիններու մէջ, Էտրուրիայէն դէպի արեւելք. ասոնց լեզուն կը փաստէ 7 պրոնգէ տախտակներ, Ն. Ք. Ա. և Բ. դարերէն, որոնք բաւական տեղեկութիւններ կու տան Օսկերներէնի մասին: Օսկերացիներուն մէկ ճիւղը կը թաւին ըլլալ վոլսքերը, որոնք բաժնուելով մայր խումբէն, եկած բնակած են Լացիումի հարաւային մասին մէջ: Օսկեան խումբը կը պարունակէ նախ՝ սաքինացիներու լեզուն, որու հետ նոյնն են Փրենտացիներու, հիւպինացիներու և կամպանացիներու, ինչպէս նաեւ Լուկանիայի և Բրուտտիումի լեզուները. երկրորդ՝ սարելեան բարբառները, այսինքն մարսացիներու և վենետացիներու, մարրուցլինացիներու և վենետացիներու բարբառները. երրորդ՝ սաքինացիներու, պեցինացիներու, հերնիկացիներու, էքուացիներու, էքուիկուացիներու և բրադուգլիններու բարբառները, որոնք կը բռնեն օսկեաններու և

օսկերաններու միջին տեղը: Ն. Ք. երրորդ դարէն մինչև առաջին դարը, օսկերէնէն կը մնան զանազան արձանագրութիւններ, որոնք գտնուած են իտալոյ այլևայլ վայրերու մէջ մինչև Միսինա, Տես R. Von Planta, Grammatik der Oskisch-umbrischen Dialekte, 2 հատոր, Strasburg, 1892-1897; — C. D. Buck, A grammar of Oscan and Umbrian, Boston, 1904; — G. Devoto, Tabulae Iguinae, Rome, 1937; — H. Jacobsohn, Altitalische Inschriften, Leipzig, 1927: Տես A. Meillet & M. Cohen, L. M., էջ 73:

Այսքան լեզուներու և բարբառներու խառնուրդ մը կը ներկայացնէր իտալեան: Ժողովուրդներու փոխադարձ յարաբերութիւնը պահանջը կը զգացնէր ունենալու ընդհանուր լեզու մը և այդ լեզուն եղաւ լատիներէնը՝ Հռոմի լեզուն: Լատինական գրականութիւնը կը սկսի Ն. Ք. Յրդ. դարէն: Քաղաքի և գիւղերու լեզուները բաւական տարբեր էին, այսինքն լատիներէնը ունէր բարբառներ: Գիւղական լեզուներու մասին մասամբ գաղափար կու տան Բրենեստի մէջ գտնուած հին արձանագրութիւնները: Քաղաքի և բարձր դասակարգի լեզուն մշակուելով յունական մշակոյթով, կազմեց ճոխ լեզու և գրականութիւն մը՝ որ ամբողջապէս կաղապարուած է յունարէնի վրայ, սկսելով այրուքներէն: Ն. Ք. Ա. դարէն արդէն կարելի էր գանազանի իրարմէ գրական լատիներէնը և ստորին լատիներէնը. առաջինը կ'ըսէր equus ձի, hebdomas սշաբաթ, pugna սպառնալու, խոյ ստորին լատիներէնով կ'ըսուէր cabalus, septimana, batualia:

ԱՆՈՒՇԱՒԱՆ ՎՐԻ. ԶՂՋԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 10)

